

ISSN 2310-3353

«А. БАЙТҰРСЫНОВ
АТЫНДАҒЫ ҚОСТАНАЙ ӨңІРЛІК
УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

ҚМПИ ЖАРШЫСЫ

ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖУРНАЛ
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 2
2023

PUBLISHINGS
K S P I

Қ М П И
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
К Г П И

2023 ж., сәуір, №2 (70)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

Бас редактор: Қуанышбаев С. Б., география ғылымдарының докторы, А. Байтұрсынов атын. ҚӨУ, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары: Жарлығасов Ж.Б., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, А. Байтұрсынов атын. ҚӨУ, Қазақстан

РЕЦЕНЗЕНТТЕР

Бережнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, ММХҚИ СИМ, Мәскеу қ., Ресей

Жаксылыкова К.Б., педагогика ғылымдарының докторы, Қ. Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университетінің профессоры, Қазақстан

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Амирова Б.А., психология ғылымдарының докторы, Е.А. Букетов атын. ҚарМУ, Қазақстан

Благодарзумная О.Н., экономика ғылымдарының кандидаты, Молдова Халықаралық Тәуелсіз Университетінің доценті, Молдова

Доман Э., лингвистикалық ғылымдар докторы, Макао университеті, Сидней, Австралия

Елагина В.С., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ООМГПУ, Ресей

Жилбаев Ж.О., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы президенті, Қазақстан

Кайе Ж., философия ғылымдарының докторы, Виа Домисия Университетінің профессоры, Перпиньян қ., Франция

Катцнер Т., Батыс Вирджиния Университетінің профессоры, PhD докторы, АҚШ, Батыс Вирджиния

Кульгильдинова Т.А., педагогика ғылымдарының докторы, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ-нің профессоры, Қазақстан

Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, лингвистикалық ғылымдар докторы, Сан-Паулу Папа католик университеті, Бразилия

Монова-Желева М., PhD докторы, Бургас еркін университетінің профессоры, Болгария

Чаба Толгизи, Венгрияның Сегед Университеті экология кафедрасының ғылыми қызметкері, Венгрия

Тіркеу туралы куәлік №5452-Ж

Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігімен 17.09.2004 берілген.

Мерзімді баспа басылымын қайта есепке алу 29.03.2021 ж.

Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:

110000, Қостанай қ., Тәуелсіздік к., 118

(Ғылым және коммерциализация басқармасы)

Тел. (7142) 54-58-74 (160)

Әдебиеттер тізімі

1. «Қазақ жазуының тарихы мен теориясы» Күдерінова Қ.Б. – Алматы: Елтаным баспасы, 2013. – 242 б.
2. Емле туралы «Еңбекші қазақ» 1929. 27-март. Мақаланы қазіргі графикаға аударған О.Жұбаева «Ұлттың ұлы ұстазы» Алматы, 2001. 128-137 б.
3. Байтұрсынұлы А. «Тіл тағылымы» Алматы: Ана тілі, 1992. – 414 б.
4. Жазу номалары туралы «Қазақ жазуының теориялық негіздері» Күдерінова Қ.Б. Алматы, 2010. – 269 б.

БЕЗАУБЕКОВА, А.Д., БЕЙБИТОВА, Н.Б.

ПРИНЦИП ВЫБОРА ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЗИЦИИ В КАЗАХСКОМ ПИСЬМЕ. (ПРИНЦИП БАЙТУРСЫНА)

Работа А.Байтұрсынұлы в других областях обучения казахскому языку такая же, но такая же его работа в области алфавита, теории письма и орфографии. В статье рассматривается анализ современной нормы русского письма, в основе которого лежат методы проверки правописания в сильных и слабых позициях, а также мнения ученых об основных правилах правописания казахского языка.

Ключевые слова: правописание, принцип, интонация, фонема, позиция, письменная речь, разговорная речь.

BEZAUBEKOVA, A.D., BEIBITOVA, N.B.

THE PRINCIPLE OF CHOOSING AN ORTHOGRAPHIC POSITION IN THE KAZAKH LETTER. (BAITURSYN PRINCIPLE)

The work of A. Baitursynuly in other areas of teaching the Kazakh language is the same, but his work is the same in the field of the alphabet, theory of writing and spelling. The article deals with the analysis of the modern norm of Russian writing, which is based on the methods of checking spelling in strong and weak positions, as well as the opinions of scientists about the basic rules of spelling of the Kazakh language.

Key words: spelling, principle, intonation, phoneme, position, written speech, colloquial speech.

ӘОЖ 811.512.122

Бекбосынова, А.Х.,

қауымдастырылған профессор,
филология ғылымдарының кандидаты,

Мәлікзада, А.М.,

БВ01701 – қазақ тілі мен әдебиеті

Білім беру бағдарламасының 2-курс студенті,

А.Байтұрсынұлы атындағы

Қостанай өңірлік университеті,

Ө.Сұлтангазин атындағы

педагогикалық институты,

Қазақстан, Қостанай

ЖҮСІП БАЛАСАҒҰННЫҢ «ҚҰТТЫ БІЛІК» ДАСТАНЫНДАҒЫ «БАҚЫТ» КОНЦЕПТІСІ

Түйін

Бақыт ұғымын әр адам әр түрлі түсінетіні анық. Берілген мақалада ойшыл-ғұлама Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанындағы «Бақыт» концептісінің мән мағынасын ашуға бағытталған. Сонымен қоса, өзге де ойшылдардың бақыт жайлы білдірген пікірлерін осы мақалада қозғалады.

Түйін сөздер: бақыт, құт-береке, дәулет, біліктілік.

1 Кіріспе

Жүсіп Баласағұн Х ғасырдың соңы мен XI ғасырдың алғашқы жылдарында қазіргі қазақ елінің жер ауқымына енетін ежелгі Баласағұн шаһарында туып өскен, атаулы этикалық-философиялық даналық мұрасын жазып қалдырған ғұлама ғалым, ойшыл ақын. [1,7]

Жүсіп Хас Хажибтан бізге жеткен шығармасы «Құтадғу білік» («Құтты білік») дастаны. Өзге шығармаларынан мәліметтер кездеспейді. Демек, ғұлама ойшылдың жазған басқа да туындаларының тағдыр қыртысында қалып қойып, біздің заманымызға жетпей қалуы әбден мүмкін екенін аңғарамыз. Бұл дастан жайлы М.Орынбеков «Орта ғасырдағы түркі ойшылдары» атты еңбекте былай деп жазады: «Құтадғу білікті» (Құтты білік) 1069 жылы автор Қашқар қаласына қызмет бабымен ауысқанда жазды. Қараханид Сарайы 85 тарау, 6.520 бәйіттен тұратын және 124 қосымша бәйіттен тұратын еңбекті жоғары бағалап Баласағұнға бас кеменгер, сарай министрі тағын берді» [2,365].

2 Материалдар мен әдістер

Мақала жазу барысында талдау әдісі пайдаланылған. Ғұлама Жүсіп Баласағұнның дастанындағы бақыт мәселесі берілген шумақтарға талдау жасау арқылы баяндалған.

3,4 Нәтижелер мен талқылаулар

Бақыт концептісі көптеген ғылым салаларының фундаментальды ұғымы болып табылады. **Бақыт**- зат. 1. *Бақ, зор қуаныш, шаттық.* 2. *Адамның өмір қызығы мен қуанышына, рақатына қанағаттану дәрежесін танытатын этикалық ұғым.* [3,646]

Қазақ халқының дүниетанымында «бақыт» концептісімерейі үстем болу, жолы болу, тасы өрге жорғалау, жақсылыққа кенелу деген сияқты т.б. асыл қасиеттермен өмір сүру дегенді білдіреді. Адам баласы өмір бойы бақытты болуы мүмкін емес, бірақ оның өмірінде бақытты сәттері көп болуы әбден мүмкін.

Бақыт ұғымы *құт, береке, дәулет* сөздерімен синонимдес келеді. Құт сөзінің мағынасы «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде»: «**Құт** зат. *Береке, байлық, мол қазына* [4,456]» деп берілген.

Дәулет зат. 1. Қоғамның не жеке адамның материалдық игіліктерінің жиынтығы, байлық. 2. ауыс. Бақ, ырыс. [5,586]

Береке зат. 1. *Ырыс, мошылдық, құт.* 2. *Ауызбіршілік, ынтымақ.* [6,275]

Бақыт ұғымының мәнісін ашу үшін көнеден бүгінге дейін халық мұраларын, соның ішінде Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, М.Қашқари, Қожа Ахмет Иассауи және т.б. ойшылдардың еңбектерінің алатын орны ерекше.

Ұлы ойшыл Әл-Фараби «Азаматтық саясат», «Бақытқа жету туралы», «Бақытқа жету жолының көрсеткіші», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Мемлекет қайраткерлерінің нақыл сөздері» атты трактаттары осы бақыт ұғымына арналған. Ғұлама: «Бақыт – әрбір адам ұмтылатын мақсат, өйткені ол белгісіз бір жетілу болып табылады. Мұны түсіндіріп жату [артық] сөзді керек етпейді, өйткені бұл – мейлінше белгілі [нәрсе]» [3,130] - дейді.

Қожа Ахмет Иасауи бақыт түсінігін – «адамның рухани кемелденуі, Хақ тағаламен қауышуы, ақиқатқа қарай өрлей түсу ұстанымдары арқылы өз мәнін айқындап, әділеттілік, адамгершілік, қарапайымдылық, кішіпейілділік және т.б. этикалық қағидаларды адамның өз бойына сіңіруі барысында ғана қалыптасып, материалдық пен тәндік құмарлықтарды шектеумен шартталған синкритті концепт екендігін тани аламын» [3,64] - деп тұжырымдайды.

Түркілік дүниетанымдағы бақыт түсінігінің бір қырын Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанының алғысөзінен байқауға болады.

*Кітап атын «Құтадғу білік» қойдым –
Құтын тұтсын оқушым білікті ойдың.
Жазған кітап, сөйлеген сөздерімен,
Екі дүниені ұстауды көздедім мен.
Көрген адам, қызығын қос жалғанның,
Бақытты жан сөзімде жоқ жалғандық.* [1,107]

Алғысөзден аңғаратынымыз Жүсіп Баласағұн шығармасында бақыт түсінігін кісілік және ислам қағидалары арқылы жеткізгісі келген. Ол бақыт пен құт-береке қайнар бұлағы Құран Кәрім кітабында нағыз бақытқа жету жолдарының бар екендігін айта келіп, екі дүниені де тең ұстай білген адам нағыз бақытты адам деп ой қорытындылайды.

Жүсіп Хас Хажиб «Құтты білік» дастанында бақыт бейнесін Айтолды арқылы көрсеткен. Айтолды жомарт жанды, сабырлы, зерек, көркем мінезді, шыншыл, өнерлі адам ретінде бейнеленеді. Ол дастанда Әділет бейнесі Күнтолды бекке қызмет қылу үшін арнайы іздеп барған.

*«Бек» деген «құт»! Жақын жүрсе кісі оған,
Бар тілегі қабыл болып ісі оңар!
Бұл Күнтуды, тараған даңқы жұртқа
Бақытты жан, балаған жұрты құтқа. [1,130]*

Ойшыл өз шығармасында бақыт пен құт-береке ұғымдарын бір-бірімен ұштастыра баяндап, бірінің орнына бірін алмастырып отырады:

*Ақыл – қолдар, ал білімнен құт туар,
Бұл жалғанның құлқын саған ұқтырар. [1,111]*

Түркі тілдес халықтардың қоғамдық пікірінде ерекше көзге түсетін тұлға – Махмұд Қашқаридың «Диуани лұғат-ит түрк» атты еңбегінде де «бақыт» сөзінің орнына құт сөзін пайдаланған. М.Қашқариде «құт» – бақыт сөзінің бір ғанақырын ашып отырғандығы, бірақ оны тек Тәңірі беретіндігі айтылады. [7]

Халқымыз құт, бақ-береке ұғымдарына өте үлкен мән берген. Ғұлама осы ұғымдар жайлы өз шығармасында былайша толғанады:

*Құт-дәулетке жарық көңіл жарасар,
Дана жүрек шыққан күнмен таласар!
«Бақыт қонса, шаңырағыңа күтпеген,
Кішіктікпен, байқап, соңын күт деген.*

Баласағұнның ойынша, құт-береке, бақыт күтпеген жерден келеді. Бақытқа күтпеген жерден кенелу қаншалықты оңай болса, соншалықты одан айырылып қалу да оңай. Шыныменде, Басымызға бақыт құсы қонса соңынартын бағып, «болдым, толдым» деген ойдан арылу қажет.

*Бақ та білсең, білікті ерге лайықты,
Өзіңе де, ісіне де байыпты.*

Құт-береке де адам таңдайды. Бақытты адам болу үшін сол атқа лайық болуымыз керек. Бақытқа кімдер лайықты? Білікті де білімді, әрнәрсеге сабырмен қарайтын, өз ісіне байыпты адам барлық құт-береке, бақыт атаулыға лайықты бола алады. Ж.Баласағұн дастанында осы аталған адами, көркем қасиеттердің бойымыздан көрініс табу керек екендігі айқын көрінген. Әрине, бақ-дәулет кез-келген адамға қонуы мүмкін. Бірақ оның қолда ұзақ болу, болмауы адам бойындағы мінез-құлыққа байланысты болады.

*Дәулет қона, ақымақ та «зиялы»,
Кісіліктен бөлек, әттең сияғы...
Дәулет қонса ақылдыға, ағайын,
Шуағымен нұрландырар маңайын. [1,222]*

Егер дәулет көркем мінезді, ақылды, дана адамға қонса, ол айналасына қуаныш сыйлап, шаттық нұрынашашып жүреді. Міне, көркем мінезді адамдардың бақ-дәулетке лайықты болуының бір себебі.

*Біліксіздің дәулет артын жабады,
Біліктіге құрметтеп тон жабады.
Ақымаққа қонған бақыт тоналар,
Қалай қонса, солай ұшып жоғалар!*

Дәулет екі түрлі адамға қонатындығын айттық. Дәулетті болу атақты, абыройлы болумен мағыналас деп ойлаймын. Сонымен қатар оның өзі екі түрлі жолмен келеді.

Мәселен бір адамдарға атақ, абырой ата-анасының ұлы адам болғандығынан келсе, екінші бір адам атақ-абыройға өз еңбегімен, біліктілігімен көтеріледі. Бірінші аталған түрге жататын адамдардың бойында бұл қасиет ұзақ сақталмайды. Бұл тек ол адамдардың артын ғана жапса, білікті адамдарды айналасы сыйлап, құрметтеп үстіне тон жабады. Ақымаққа қонған дәулет өзімен-өзі уақыт өте жоғалып кетеді.

*Бұл сөздер мен төркіндес сөз бар тағы,
Асыл сөздер бірін-бірі тартады:
Ақылдыны бақ құрметке бөлейді,
Күн мен түнін кереметке теңейді.*

Бұл үзіндіден байқатынымыз, Баласағұнның ойынша, егер бақ-дәулет пен құтты қадірлемесек адамның басынан тез ұшып кетеді.

*Дәулет үркек, ор киікке ұстаған,
Қонса келіп, жөні тас қып тұсап ал!
Тұта білсең, дәулет тозып, безбейді
Қолдан шықса, қайта айналып келмейді!
Сенбе құтқа: келсе, кетіп қалады,
Сенбе баққа: береді һәм алады,*

[1,140] – сияқты жолдармен ғұлама бақ-береке, құт-дәулет ұғымдарын ор киікке теңей отырып оның тұрақсыз екенін жеткізеді.

Ғұлама ақын «құт дарыған елдің адамы қандай?» деген сұраққа былайша жауап берген: «Құт-бақытқа кенелсем деп тор құрушылар көп. Бірақ ол қасиетті адамға ғана қонады. Құтты іздеген адам жібек мінезді, көңілі таза, тілі майда, жігерлі болып, үлкенге құрмет көрсетіп, кішіге мейірін төксе, араз көңілді тыйып ұстаса, осы қасиеттер – құтты ұстаудың құлып-кісені».

5 Қорытынды

Қоғамда әр адам бақыт, құт-береке ұғымын әрқилы түсінеді. Кейбір адамдар бақытты ақша деп түсінсе, кейбірі денсаулық, ал кейбірі мүлде басқаша ұғынады. Мен үшін бақыттың ең басты құндылықтары – отбасы. Егерде сенің жолың болмай қалса да, биікке өрлеп, сәттілікке қол жеткізсең де сенің жаныңнан әрдайым табылатын ол – отбасың. Айналамызда әке-анамыз, бауырларымыз, туысқандарымыз төрт көзі түгел болса ондан асқан бақыт жоқ шығар бәлкім.

Бірақ отбасымыз бізбен мәңгі бірге болмайды. Ал бойымыздағы көркем мінез, ақылдылық, біліктілік әрқашан көрініс табады.

Ғұлама Баласағұнның айтқанындай егерде қолдағы бар бақытымызды бағалап, қадірлей білсек, Тәңіріміз мерейімізді одан әрі үстем етпек. Өмір бақыттан емес, бақытты сәттерден құралатындығын ұмытпағанымыз абзал. Сондықтан да Тәңіріміз бұйыртқан әрбір бақытты сәттерімізге шүкіршілік айтып жүрейік.

Әдебиеттер тізімі

1. Егеубай А. Жүсіп Хас Хажыб Баласағұн. Құтты білік. – Алматы: «Өлке», 2006. – 640 бет.
2. Орта ғасырдағы түркі ойшылдары. Астана: Аударма, 2005. – 528 бет.
3. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық / Құраст.: Ф. Қалиев, С. Бизақов, О.Нақысбеков және т.б. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2006. 2-том. – А – Б. – 744 бет.
4. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 10-том / Құраст.: М.Малбақов, Н.Оңғарбаева, А.Үдербәев және т.б. – Алматы, 2011. 10-том. – Қ – М. – 752 бет.
5. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 4-том / Құраст.: Н.Әшімбаев, Қ.Рысбергенова, Ж.Манкеева және т.б. – Алматы. 2011. 4-том. – Б – Д. – 752 бет.
6. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 3-том / Құраст. Б.Сүйерқұлова, С.Жалақов, Т.Жанұзақов және т.б. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2006. 3-том. – Б-Б. – 744 бет.
7. Бижанова М. Ортағасырлық түркі философиясындағы бақыт мәселесі. Филос.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған диссертацияның авторефераты. А., 2010.

БЕКБОСЫНОВА, А.Х., МАЛИКЗАДА, А.М.

ПОНЯТИЕ «СЧАСТЬЕ» В ЭПОСЕ ЮСУПА БАЛАСАГУНА «КУТТЫ БИЛИК»

Понятие счастья каждый человек понимает по-разному. Данная статья направлена на раскрытие смысла концепта «счастье» в произведении мыслителя-ученого Жусупа Баласагуна «Кутты-білік». Кроме того, в этой статье будут затронуты мнения других мыслителей о счастье.

Ключевые слова: счастье, благословение, богатство, знания.

BEKBOSSYNNOVA, A.KH., MALIKZADA, A.M.

THE CONCEPT OF «HAPPINESS» IN YUSUP BALAGUN'S EPIC «KUTTY BILIK»

Everyone understands the concept of happiness in different ways. This article is aimed at revealing the meaning of the concept of "happiness" in the work of the thinker-scientist Zhusup Balasagun "Kuttybilik". In addition, this article will touch on the opinions of other thinkers about happiness.

Key words: happiness, a blessing, wealth, knowledge.

ӘОЖ 811.512.122

Бекбосынова, А.Х.,

*филология ғылымдарының кандидатты,
қауымдастырылған профессор м.а,*

Махшатова, К.Б.,

«БВ01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті»

білім беру бағдарламасының 2 курс студенті,

А.Байтұрсынов атындағы

Қостанай өңірлік университеті,

Ө.Сұлтангазин атындағы

педагогикалық институты,

Қазақстан, Қостанай

ҚОРҚЫТ ТУРАЛЫ АҚИҚАТ ПЕН АҢЫЗ

Түйін

Қорқыт ата бүкіл түркі халықтарына ортақ ойшыл, жырау, қобызшы. Берілген мақалада Қорқыттың өмір сүрген кезеңдерінің ақиқаты мен аңызы, оның ерекшеліктері, айырмашылықтары мен ұқсастықтары қарастырылды. Сонымен қатар, ұлы тұлғаны зерттеген ғалымдардың пікірлері көрсетіледі.

Кілт сөздер: *Қорқыт, аңыз, ақиқат, тарих, «Қорқыт ата кітабы», түркі халықтары.*

1 Кіріспе

«Тамырсыз ағаш, ал тарихсыз халық болмайды», - деген екен халық даналығы. Сол тарихты зерттемей, шаң басып қалған беттерін қарамай, ертеңгі күнімізгеаяқ басу мүмкін емесекендігі анық. Тарихымызға көз салып қарасақ, әр дәуірдің өз дара тұлғалары, ел мен қол бастаған батырлары, сөздің құдіретін көрсеткен шешендері болған. Дәл солардың бірі, түркілердің қайталанбас кемеңгер ойшылы – Қорқыт.

Қорқыт ата – түркі халықтарының барлығына ортақ ұлы ойшыл, жырау, қобызшы, әдебиеттегі ұлы бейненің бірі. Оғыз-қыпшақ тайпаларының VI-IX ғасырлар шамасында өмір сүрген данышпаны. Ұлы ойшыл туралы тарихи мәліметтер де, аңыз-әңгімелер де өте көп. Бұлардың ұқсастығы да, айырмашылықтары да жетерлік. Қорқытесімі – түркі тілдес халықтар арасында кеңіненмәлім. «Қорқыт ата кітабы» – түркі елінде кең тарап келген аңыздар негізінде XI ғ. шамасында жазылған шығарма. Қорқыт – тарихта болған өнер иесі, заманының ақсақал-биі, батыры, даңқты ақылгөяадамы. Зерттеушілер пікірінше ол оғыз-қыпшақтардың Баят-қият руынан шыққан, VIII-IX ғасырларда өмір сүрген. Қорқыт істерін әр